

Соціальні ідеали як виявлення творчої сутності свідомості особистості.

В статті показано, що в ідеалах виявляється творча сутність людини. Підкреслюється, що реальність оцінюється в ідеалах з точки зору бажаного та перспектив майбутнього. Звертається увага на фактори, що забезпечують соціалізуючу функцію ідеалів.

Ключові слова: соціальні ідеали, творча сутність людини, цілепокладання, досконалість, соціалізованість, образність, емоційність.

В статье показано, что в идеалах выявляется творческая сущность человека. Подчеркивается, что реальность оценивается в идеалах с точки зрения желаемого а также перспектив будущего. Обращается внимание на факторы, которые обеспечивают социализирующую функцию идеалов.

Ключевые слова: социальные идеалы, творческая сущность человека, целеполагание, совершенство, социализированность, образность, эмоциональность.

Social ideals as a display of creative nature of self-actualization.

The article says that ideals show the creative nature of self-actualization.

Ideals display creative nature of a human. It is noticed that ideals rate reality from the point of future or desirable. Factors that ensure socialisating function of ideals are also noticed.

Main words: social ideals, creative nature of human, point, perfection, socialization, figurativeness, imotijnality.

Актуальність питання соціальних ідеалів виявляється, перш за все в тому, що воно пов'язано з людською свідомістю, мотивами, оцінками людей, зі способом їх мислення, поведінкою, а отже – з процесом соціалізації особистості.

Як відомо, одна з особливостей сутності людини виявляється в тому, що вона створює світ не тільки відповідно зі своїми потребами, а зверх їх міри, у відповідності з ідеалом. Саме в ідеалах з найбільшою повнотою виявляється творча природа свідомості, яка здатна не тільки відображати оточуючий світ, але й створювати його. Ідеал, відображаючи дійсність, одночасно оцінює її з точки зору перспективи майбутнього та можливих тенденцій. Він включає в себе те, що повинно бути, чого хочуть і до чого прагнуть люди. Ідеал втілює у собі ціль людської діяльності, має всередині себе практичну спрямованість і є сильним стимулом і регулятором людської поведінки. Торкаючись сутності ідеалу, слід сказати, що відносна імперативність його впливу пов'язана з наявністю в ньому певного естетичного елемента, оскільки його зміст несе в собі ідею досконалості, взірця. Тому одним з найбільш дієвих засобів

обґрунтування ідеалу є мистецтво. Про значення ідеалів у поведінці людини писав ще Гегель: « Зміст ідеалу наповнює юнака почуттям діяльної сили, тому він уявляє себе призваним і здатним перетворити світ»[3, с.231]

Ідеал - це та проекція людської свідомості, яка орієнтована на передбачення майбутнього.

Постановка проблеми

Світ ідеалів є різноманітним. Розрізняють ідеали окремої особистості, груп та суспільства в цілому. Багатоманітність ідеалів зумовлює складність їх типології. В науковій літературі існують різні точки зору з приводу відмінностей форм існування ідеалу. Так, Л.М.Архангельський і О.Н.Жеманова підкреслюють, що «психологічно ідеал – це уявлення». Автори говорять про три форми ідеалів, які існують у відповідності з уявленнями: персоніфіковану, збірну і форму програми, яка включає ідеальну систему різних відношень особистості до тих або інших цінностей.[2, с.46]. Болгарський дослідник К.Нешев виділяє дві самостійних форми ідеала: духовно-понятійну і персоніфіковано-образну. Обидві складаються із уявлень, але в першому випадку - це уявлення більш узагальнені, а у другому – уявлення, що втілені у справах і житті великих історичних особистостей [9, с.60]. В.Є Давидович пропонує у визначенні типів ідеалів враховувати наступні моменти: особливості виявлення ідеалів в залежності від сфер суспільної свідомості; в залежності від належності до певних суб'єктів; а також - від врахування соціально-історичних умов, в яких формуються ідеали (ідеали певної епохи, формації тощо) [5]

Виходячи з класифікації ідеалів в залежності від їх належності до певного суб'єкта, ми розрізняємо ідеали суспільні і ідеали окремих осіб. Перші - стосуються сфери суспільної свідомості, другі - індивідуальної. По відношенню до окремих осіб суспільні ідеали існують як об'єктивний фактор і можуть виконувати функцію засобу соціалізації. Суспільні ідеали по відношенню до свідомості особи існують об'єктивно, є формами культури, в яких людство об'єктивує загальні оцінки реальності з точки зору перспектив майбутнього, можливих тенденцій, всезагальні цілі діяльності, практичну спрямованість. Ідеали задають світоглядні орієнтири на певні цінності суспільства. В дослідженнях структури світогляду особистості відмічається, що ідеал є його основним елементом, бо питання співвідношення існуючого і належного – це основне питання світогляду. Суспільний ідеал, включаючись у світогляд людини, визначає її ціннісні орієнтації і поведінку. Саме в цьому полягає соціалізуюча функція ідеалів.

Досліджуючи природу ідеалів, видатні вітчизняні вчені В.Л.Шинкарук і О.І.Яценко, акцентують увагу на такій характерній особливості ідеалу як те, що він є ціль. Окрім того, в ідеалі виявляється особливе відношення людини до цілі: ціль в ідеалі є самоціллю всієї діяльності людини, тобто такою ціллю, яка пронизує всі інші цілі, зводячи їх до ролі засобів досягнення головної цілі - ідеалу. Отже, відображаючи потреби

практики, виступаючи як «особливий тип цілей і детермінант цілепокладання»[13, с.140], включаючи немов би програму-максимум певної системи цінностей і характеризуючи її як деякий граничний варіант, як взірць, ідеал виступає духовним детермінантом діяльності і тим самим виконує функцію фактора соціалізації.

Розуміння ідеалу як цілі людської діяльності ставить задачу розробки і застосування у практиці виховання методології цілепокладання, оволодіння діалектикою цілі і засобу. В цьому плані роботи В.Л.Шинкарука і О.І.Яценка, в яких досліджується методологія цілепокладання, заслуговують особливої уваги. [13, 14]

Соціальні ідеали виконують функцію соціалізації особистості за умови їх трансформації в індивідуальні ідеали.

Умови інтеріоризації особистістю суспільних ідеалів в процесі соціалізації.

Питання умов, за яких соціальні ідеали стають факторами соціалізації особистості, в психологічній літературі майже не вивчено. Цілком зрозуміло, що функцію регулятора цього процесу соціальні ідеали набувають у разі прийняття їх особистістю в якості установки і перетворення на переконання. Набуваючи статусу переконання, ідеал включається в систему індивідуальної свідомості. Вплітаючись у систему ідеалів конкретної людини, він стає системотворчим у спрямованості свідомості особистості. В зв'язку з цим стає актуальним дослідження в структурі ідеалу тих його елементів, які здатні надати ідеалу переконуючої сили.

Найбільше навантаження у здійсненні функції регуляції людської поведінки несе на собі наочно-чуттєва природа ідеалу. Переконливість і ефективність впливу ідеалів на особистість переважно визначається можливостями їх чуттєво – образної форми, завдяки якій авторитет суспільного досвіду, що стоїть за ідеалом, набуває форми, аналогічної формі індивідуального досвіду. У зв'язку з цим суспільство має можливість «розмовляти» з індивідом на більш близькій і зрозумілій йому «мові». Якщо соціальний досвід, який втілено в соціальному ідеалі, не опосередковується чуттєвим переживанням, то він важко інтеріоризується індивідом, а ідеал не набуває статусу мотиваційної сили. Лише реалізувавшись на рівні індивідуального психічного відображення в змісті наочно-чуттєвих образів, ідеали - а через них і цінності соціальної системи – починають управляти людською поведінкою. Отже, ефективність регулятивної функції ідеалу пояснюється такою їх властивістю як наочно-чуттєва форма відображення.

Чуттєво-образне відображення є особливістю людської свідомості. Неможливо назвати яку-небудь сторону людської життєдіяльності, де б не функціонувала «образність». Образна сфера людини є багатомірною, багаторівневою, динамічною. Вона складається з різнорідних взаємопов'язаних класів первинних, вторинних та соціальних образів, які упорядковані у відповідності з рівнями активації свідомості.

Проблема образу особистості обговорювалась в психологічних дослідженнях в різних планах. У С.Л.Виготського – в зв'язку з культурно-історичною детермінацією психіки; у Дж.Брунера, Г.М.Андреевої, А.А.Бодальова – в зв'язку з соціальною перцепцією; в психосемантиці – в зв'язку з мовою як конвенцією. Проте, слід зазначити, що якщо образна сфера особистості на індивідуально-психологічному рівні досліджується досить активно і багатьма дослідниками, то досліджень образної сфери людини в соціально-психологічному аспекті мало. Незважаючи на існування великого класу соціальних образів (образ національного героя, образ людини певної епохи, образ патріота, образ терориста, образ міста, образ села, образ держави, образ жінки тощо) і їх значення в життєдіяльності людини, цілісної концепції соціального образу поки що не розроблено. Оскільки свідомість людини існує не тільки на індивідуальному рівні людини, але й на груповому та соцієтальному, то і образна сфера як невід'ємна сторона свідомості людини, виявляється на всіх цих рівнях. взаємозв'язку між людьми. Соціальний образ – це результат не стільки роботи відповідних аналізаторів, скільки результат взаємовідносин індивідів в реальному повсякденному житті. Елементи цієї реальності повинні бути означені так, щоб вони були сприйняті і зрозумілими для членів спільноти. Це розуміння досягається через образи в міжіндивідній взаємодії. Саме тому соціальні образи, являючись за своїм походженням результатом соціальних взаємовідносин, мають велику регулюючу силу цих взаємовідносин. Переконливість і ефективність впливу ідеалів на особистість визначається можливостями чуттєво-наочної природи образів, в яких реалізується зміст соціальних ідеалів.

Варіант існування ідеала в персоніфіковано-образній формі являє собою так звана квазіособа, яка створюється на певному «людському матеріалі» у вигляді взірця, досконалості. «Якщо і не було Ісуса Христа як конкретного індивіда, його «особистість», сконструйована євангельськими легендами, здійснювала величезний вплив на соціальне життя і християнську культуру протягом двох тисячоліть, структуруючи і деформуючи особистостей і долі людей, їх погляди, почуття, переконання. Перетворююча дія квазіособи виявляється не менш діючою, ніж іншої історичної» [10, 48]. Переконуюча сила такої квазіособи визначається, зокрема, її наочно-чуттєвою формою впливу. Отже, чуттєвість, а не абстрактність форм впливу є більш переконливим для людини, особливістю сприймання якої є образне сприймання.

Визначальною характеристикою образу-ідеалу вважається його узагальненість: образ-ідеал відображає не одиничний об'єкт, а клас аналогічних об'єктів, в яких відбувається не тільки узагальнення і «стиснення» інформації, але й змінюється структура образу – одні характеристики затушовуються і редукуються, інші підкреслюються. Звільнення від прикутості лише до одиничного об'єкту дозволяє образам-ідеалам виконувати функцію еталона, програми діяльності. А.А.Гостев виділяє наступні механізми узагальненості соціального образу: аглютинації – перекомбінування в образі різнорідних елементів, «склеювання» іноді несумісних в реальному житті елементів.

Аглютинації існують в таких видах як доповнююча (в образі добавляється невласлива об'єкту деталь); утворююча (створення нового образу); формально-композиційна (образи з'єднуються у незвичні сполучення, які виступають як самоціль); еволюціонуюча (образи більш низьких класів об'єктів роблять схожими з образами об'єктів більш складних класів); аморфна (образи групуються у комплекси, які не мають чіткої або змістовної ідеї); персоніфікуюча (образи об'єднуються подібно фігурам або людським обличчям); регресуюча (образи складних об'єктів зводяться до більш простих) [7, с.181]. Аглютинація може відбуватись також через акцентування, загострення, гіперболізацію, підкреслення тих або інших сторін об'єкта, що відображається. Узагальненість в образі-ідеалі досягається шляхом активного вибіркового виділення свідомістю тих сторін предмета чи явища, які сприймаються і зафіксовані суспільною практикою як значимі. На відміну від поняття, загальне в образах-ідеалах завжди зберігає зв'язок з чуттєвими сторонами предмета, які залишаються в пам'яті людини.

В зв'язку з нашою темою потрібно звернути увагу на таке. Специфіка відображення дійсності в ідеалах характеризується як почуттєво-конкретна пам'ять, як «вибіркова пам'ять» про практично значимі сторони явищ, яка існує у вигляді цілісних образів цих явищ. При цьому є важливим те, що образ – ідеал не є «суцільною пам'яттю» реального світу, що сприймався раніше. Справа в тім, що , як це було встановлено дослідниками, «багата пам'ять», надлишок інформації можуть утруднити діяльність уяви, творчого пошуку. Іншими словами, своєрідна «ажурність» відображення світу в уявленнях та образах, порівняно з іншими формами чуттєвого відображення (відчуття, сприйняття), стимулюють діяльність уяви, завдяки якій, зокрема, створюється прогноз майбутнього, що відображено в ідеалі.

В зв'язку з цим важливим є питання щодо визначення в структурі ідеалу тих його елементів, які здатні надати цій моделі майбутнього переконливу відчутну реальність, надати їй наочно-чуттєву конкретність.

В літературі існує точка зору, згідно з якою ідеал тісно пов'язаний з психологічним уявленням. На нашу думку, уявлення є «психологічним матеріалом», який є найбільш адекватним тим аспектам ідеалу, коли він виступає як «особливий тип цілей і детермінант цілепокладання» (О.Яценко).

В цьому плані можна погодитись з думкою, згідно з якою для регулятивного впливу ідеалу є характерним те, що тут цілі і їх обґрунтування немов би зливаються. В той час, як в цілях простого типу обґрунтування є відносно самостійним компонентом цілепокладання і висувається поряд з ціллю [16, с.25-26]

Суттєвим моментом, який дає підстави для висновку про значення уявлення як психологічного «матеріалу» ідеалу для здійснення їх регулятивних можливостей, є роль уявлень у випадках неузгодженості потреб та ідеалів. Парадоксальною особливістю ідеалів, яка виявляється в цих випадках, є те, що

вони можуть «брати верх», тобто спонукати діяльність, яка не відповідає потребам людини і навіть може бути для неї некорисливою.

Говорячи про випадки неузгодження потреб і ідеалів, важливо підкреслити, що ідеали можуть апелювати до майбутнього розвитку потреб – мати в собі своєрідний їх прогноз, тим самим сприяти їх формуванню. В цьому плані особливе значення набуває взаємозв'язок уявлення і уяви [8], а також уявлення і пам'яті [5].

З аналізу психологічної структури образу-ідеалу, визначення його наочно-чуттєвої сторони, можна зробити висновок, що його регулятивна функція пов'язана значною мірою з емоційною стороною особистості. Як відомо, емоційне – це одна з найважливіших структур свідомості і мотивації поведінки. Тому, щоб образ-ідеал виконував свою регулятивну функцію, він повинен емоційно переживатись особистістю. Якщо соціальний досвід, який засвоює особистість, не опосередковується чуттєвим переживанням, він не набуває статусу мотивуючої сили, а засвоюється поверхово. В зв'язку з цим стає зрозумілим, чому імперативність впливу образу-ідеалу пов'язана з наявністю в ньому певного естетичного елемента. Не дивно, що, досліджуючи ідеали, В.Л.Шинкарук і О.І.Яценко аналізують їх через категорію досконалості, яку вони аналізують через діалектику гармонії і міри. «Досконалість – це те, що досягло своєї міри..., явище, яке досягло міри свого розвитку, є досконалим до себе, перевершено по відношенню до свого генетичного минулого і недосконалим по відношенню до свого майбутнього» [15, с. 220].

Досконалість зумовлює привабливість і велику життєву силу ідеалу. Досконалість як належне є цілком діяльності людини. Тому характерною особливістю образу-ідеалу є те, що в ньому виявляється особливе відношення людини до цілі, а саме, як до самоцілі її діяльності, такої цілі, яка пронизує всі інші цілі людини, зводячи їх до ролі засобів досягнення головної цілі – ідеалу.

Важливою проблемою у дослідженні впливу образів-ідеалів на поведінку особистості є проблема співвідношення змісту, що відображено в образі-ідеалі, і реальної дійсності.

В будь-якому образі-ідеалі міститься певна міра у співвідношенні між ідеалом і реальністю, тобто міра у співвідношенні між ідеалом як певному «відльоті» від його наявної ситуації (здатності охопити майбутнє, заглянути вперед), і емпірично даної соціальної дійсності як одному з етапів до майбутнього, яка може стати фактором цілеспрямованості у діяльності. Порушення цієї міри призводить, в одному випадку до об'єктивізму, який виявляється у штучному скороченні історичної дистанції між ідеалом і дійсністю, до такої форми «заземління» ідеалів, яка фактично означатиме відмову від них, а в іншому – до абстрактних ідеалів, зміст яких настільки відірвано від історичної дійсності, що він стає незрозумілим. Абсолютизація ідеалу як відрив його від реальних умов буття, від конкретних умов життя, нерозуміння його відносності, суперечливості відносин цього ідеалу з реальністю може привести до так званого «краху ідеала», що

супроводжуватиметься такими негативними явищами як нігілізм та скептицизм особистості. І.Кон в роботі «Соціологія особистості»(1967) говорить про підлітка, який легко ідеалізує оточуючих людей і відношення, але швидко в них розчаровується як тільки виявляє їх неповну відповідність. З цим пов'язано підлітковий негативізм як специфічна форма їх самоствердження. Отже, абстрактні ідеали, відірвані від повсякденності здійснюють негативну роль у виховній діяльності. Визначення в образі-ідеалі міри сторін суперечності «ідеал-дійсність», яка забезпечила б його діючу силу, а також факторів, які забезпечують цю міру в різні історичні періоди, є важливою як теоретичною, так і практичною проблемою.

Важливою є така характеристика образу-ідеала як його можливість формувати загальну стійку лінію поведінки особистості, а не просто викликати окремі почуття або дії. Ця особливість дозволяє образу-ідеалу виступати в якості вищої форми виявлення соціального контролю, яка сприяє реалізації і розвитку найкращих - з точки зору тієї або іншої системи цінностей - тенденцій в поведінці людей.

Образ-ідеал – явище історичне і діалектичне, він несе в собі образ завершеної і незавершеної досконалості, тобто несе в собі ціль на перспективу. Саме тому його необхідно розглядати не як щось завершене і закінчене, а як процес, як реальний рух до кращого майбутнього. Саме тому майбутня мета, яка втілена в ідеалі, повинна розглядатись на основі суперечливої динаміки суспільного життя і розумітися у зв'язку з минулим. Отже, у дослідженні образу людини як ідеалу потрібно мати на увазі конкретно-історичний зміст цього образу. Якщо порівняти системи економічних цінностей різних типів суспільства, то можна пересвідчитись, що ці системи несуть в собі різні образи-ідеали особистості.

Висновки

1. В ідеалах з найбільшою повнотою виявляється творча природа свідомості людини, яка полягає в тому, що людина здатна відобразити оточуючий світ випереджаюче. Ідеал, відображаючи дійсність, одночасно оцінює її з точки зору перспективи майбутнього та можливих тенденцій. Він включає в себе те, що повинно бути, чого хочуть і до чого прагнуть люди. Ідеал втілює у собі ціль людської діяльності, має всередині себе практичну спрямованість і є сильним стимулом і регулятором людської поведінки.

2. З аналізу психологічної структури соціального ідеалу, визначення його наочно-чуттєвої сторони, впливає, що його регулятивна функція пов'язана значною мірою з емоційною стороною особистості. Тому соціалізуючу функцію соціальний ідеал виконує за умови його емоційного сприймання особистістю. Якщо процес інтеріоризації особистістю втіленого у соціальному ідеалі соціального досвіду не опосередковується чуттєвим переживанням, то цей ідеал не набуває статусу мотивуючої сили. В зв'язку з цим імперативність впливу образу-ідеалу пов'язана з наявністю в ньому

деонтично-естетичної сторони як певної досконалості. Досконалість зумовлює привабливість і велику життєву силу ідеалу.

3. Характерною особливістю соціального ідеалу є така характеристика як його можливість не просто викликати окремі почуття або дії, а формувати загальну стійку лінію поведінки особистості. Ця особливість дозволяє образу-ідеалу виступати в якості вищої форми виявлення соціального контролю, яка сприяє реалізації і розвитку найкращих - з точки зору тієї або іншої системи цінностей - тенденцій в поведінці людей.

4. Діюча сила ідеалу забезпечується відповідністю змісту, що відображено в образі-ідеалі, і реальної дійсності. В будь-якому образі-ідеалі міститься певна міра у співвідношенні між ідеалом як певному «відльоті» від його наявної ситуації (здатності охопити майбутнє, заглянути вперед), і емпірично даної соціальної дійсності як одному з етапів до майбутнього, яка може стати фактором цілеспрямованості у діяльності. Порушення цієї міри призводить, в одному випадку до об'єктивізму, який виявляється у штучному скороченні історичної дистанції між ідеалом і дійсністю до такої форми «заземлення» ідеалів, яка фактично означатиме відмову від них, а в іншому – до абстрактних ідеалів, зміст яких настільки відірвано від історичної дійсності, що він стає незрозумілим. Абсолютизація ідеалу як відрив його від реальних умов буття, від конкретних умов життя, нерозуміння його відносності, суперечливості відносин цього ідеалу з реальністю може привести до так званого «краху ідеалу», що супроводжуватиметься такими негативними явищами як нігілізм та скептицизм особистості.

5. Образ-ідеал – явище історичне і діалектичне, він несе в собі образ завершеної і незавершеної досконалості, тобто несе в собі ціль на перспективу. Саме тому його необхідно розглядати не як щось завершене і закінчене, а як процес, як реальний рух до кращого майбутнього. Саме тому майбутня мета, яка втілена в ідеалі, повинна розглядатись на основі суперечливої динаміки суспільного життя і розумітися у зв'язку з сучасним та минулим.

Література.

1. Апресян Р.Г. Эмоциональные механизмы нравственности./ О.Г.Апресян //Вопросы философии. 1981 №5. С.98-106.

2. Архангельский Л. М., Жеманов О.Н., Петров Ю.П. К вопросу о природе, структуре и функциях нравственного идеала./ Л.М.Архангельский, О.Н.Жеманов, Ю.П.Петров //Учёные записки Уральск.гос.ун-та.110.серия философия. Вып.2.Свердловск.1070 С.39-48.

3. Гегель Г.В. Феноменология духа./ Г.Гегель; [пер. с нем. Б.Г.Столпнер, М.И. Левина] – М.,1959.- (Соч: в XIV- ти томах/ Г.Гегель; т.IV). - 440 с.

4. Гостев А.А. Психология вторичного образа. / А.А.Гостев. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2007.-512 с.

5. Грановская Р.М. Восприятие и модели памяти./ Р.М.Грановская - Л.:Наука, 1974. -361 с.

6. Давидович В.Е. Теория идеала./ В.Е.Давидович –Ростов н/Д: Изд-во Рост. Ун-та, 1983. 186с.

7. Додонов Б.И. Эмоция как ценность./ Б.И.Додонов - М.: Политиздат. 1978. 120 с.

8. Коршунова Л.С. Воображение и его роль в познании./ Л.С.Коршунова - М.:Изд-во Моск. Ун-та. 1979. -145с.

9. Лук А.Н. Эмоции и личность./ А.Н.Лук - М.: Знание.1982. – 80 с.

10. Нешев К.Е. Социальный контроль и нравственный идеал //Нравственные проблемы развития личности. М.: Изд-во Моск. Ун-та.1982. С. 54- 62.

11. Петровский А.В., Петровский В.А. Индивид и его потребность быть личностью// Вопросы философии 1982.№3.С. 14-26.

12. Полис А.Ф. Эмоциональное и норма поведения личности./ А.Ф.Полис// Вопросы философии. 1984. №5. С.109 -120.

13. Попова И.М. Стимулирование трудовой деятельности как способ управления./ И.М.Попова - Киев, Наукова думка, 1976. 201 с.

14. С.Л.Рубинштейн «Бытие и сознание / С.Л.Рубинштейн. –М.:Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.

15. Шинкарук В. И., Яценко А.И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения. / В.И.Шинкарук, А.И.Яценко – Киев: Политиздат Украины,1984. 320 с.

16. Яценко А.И. Целеполагание и идеалы./ А.И.Яценко –Киев: Наук.думка, 1977. 152 с.